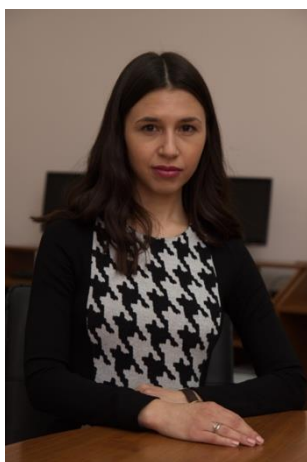

**SECTION 2
CIVIL LAW AND PROCESS; FAMILY LAW;
INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT**

**СЕКЦІЯ 2
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:12>

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

***Бондаренко Ольга Сергіївна,**
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства Навчально-наукового інституту права
Сумський державний університет*

Стаття присвячена характеристиці психологічного насильства як формі домашнього насильства. Історично склалася ситуація, коли відповідно до патріархального розвитку суспільства, релігій та державного законодавства чоловіки займали привілейоване становище. Поступово відбувся відхід від цього стереотипного анархаїзму. Безперечно, проблема гендерної рівності нині декларативно є вирішеною. Жінки та чоловіки є рівними відповідно до Основного закону, а тому й усіх інших нормативно-правових актів. Зараз слідкують за гендерною різноманітністю у органах державної влади, місцевого самоврядування. Жінки-політики чи міністри більше не викликають здивування. Проте заявляти про його цілковите подолання ще надто передчасно. Адже, становище жінки і чоловіка у шлюбі, не є рівним. Випадків вчинення домашнього насилля вкрай багато. Проте, дане діяння характеризується високим ступенем латентності. Суттєве оновлення вітчизняного законодавства в контексті протидії цьому деструктивному явищу, а особливо запровадження кримінальної відповідальності є значним кроком для подолання домашнього насильства і цілому та психологічного насильства як його форми зокрема. Особливу увагу зосереджено на проявах психологічного насилля. Так як саме вони зазвичай носить довготривалий, систематичний характер. А особи, постраждалі від такого насильства, можуть мати серйозні розлади психіки, що здатні призводити до фізичних хвороб, посттравматичного стресу, самогубства. Аналізуються ознаки психологічного домашнього насильства, наприклад, тривожність, постійне почуття небезпеки, труднощі з концентрацією, депресія, втрата соціальних контактів з родичами, почуття провини, стокгольмський синдром тощо.

Робиться висновок про необхідність наявності багатьох чинників (воля законодавця, ефективність функціонування органів державної влади, бажання самих жертв протидіяти психологічному насильству) для успішної протидії цьому деструктивному явищу.

Ключові слова: домашнє насильство, форма домашнього насильства, психологічне насильство, кривдник.

Bondarenko O. S. Psychological violence as a form of domestic violence. The article is devoted to the characterization of psychological violence as a form of domestic violence. Historically, a situation where, according to the patriarchal development of society, religion and state law, men took a privileged position. Gradually there was a departure from this stereotyped anarchism. Undoubtedly, the issue of gender equality is now declaratively solved. Women and men are equal in accordance with the Basic Law, and therefore all other normative legal acts. Currently, they are monitoring gender diversity in state authorities, local self-government. Women politicians or ministers are no longer amazed. However, it is too early to claim full overcomes. After all, the position of a woman and husband in marriage is not equal. There are a lot of cases of domestic violence. However, this act is characterized by a high degree of latency. A substantial update of domestic legislation in the context of counteracting this destructive phenomenon, and in particular the introduction of criminal liability, is a significant step towards overcoming domestic violence and the whole and psychological violence as its form in particular. Particular attention is focused on manifestations of psychological violence. How exactly they usually have a long-lasting, systematic character. And victims of such violence may have serious mental disorders that can lead to physical illness, post traumatic stress, and suicide. The signs of psychological domestic violence, for example, anxiety, constant feeling of danger, difficulties with concentration, depression, loss of social contacts with relatives, feelings of guilt, Stockholm syndrome, etc. are analyzed.

The conclusion is made on the necessity of having many factors (the will of the legislator, the effectiveness of the functioning of state authorities, the desire of the victims themselves to counteract psychological violence) to successfully counteract this destructive phenomenon.

Key words: domestic violence, form of domestic violence, psychological violence, abuser.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історично склалася ситуація, коли відповідно до патріархального розвитку суспільства, релігій та державного законодавства чоловіки займали привілейоване становище. Поступово відбувся відхід від цього стереотипного анархаїзму. Проте заявляти про його цілковите подолання ще надто передчасно. Безперечно, проблема гендерної рівності нині декларативно є вирішеною. Жінки та чоловіки є рівними відповідно до Основного закону, а тому й усіх інших нормативно-правових актів. Зараз слідкують за гендерною різноманітністю у органах державної влади, місцевого самоврядування. Жінки-політики чи міністри більше не викликають здивування. Водночас становище жінки і чоловіка у шлюбі незалежно від того зареєстрований він у органі державної реєстрації актів цивільного стану чи особи, лише спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, не є рівним.

Випадків вчинення домашнього насилля вкрай багато. Проте, дане діяння характеризується високим ступенем латентності. Патріархальне ставлення до ролі жінки у сім'ї та суспільстві, стереотипні уявлення про стосунки батьків і дітей, де покарання трактується як природна складова виховання, призводять до того, що потерпілі не завжди повідомляють у правоохоронні чи інші органи про факти домашнього насильства [1, с. 278-279]. З метою протидії цьому деструктивному

явищу та на підставі ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон). На підставі цього законодавчого акту внесено зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України). Зокрема, передбачено кримінальну відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) та встановлено обмежувальні заходи для осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91-1 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою розробкою сутності та відповідальності за психологічне домашнє насильство займалися, серед інших, такі вчені, як С. І. Білосорочка, А. К. Виноградова, Л. М. Сукмановська, К. В. Проноза та інші. Водночас дослідження психологічного насильства як форми домашнього насильства в контексті оновлення кримінального закону, здійснено не було.

Метою статті є дослідження психологічного насильства як форми домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Взагалі під домашнім насильством Закон попонує розуміти діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали)

однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2]. Поза тим визначення домашнього насилля у КК України дещо відрізняється, що, на нашу думку, є неправильним. Адже, порушується принцип уніфікації понять, що може призвести до складнощів у правозастосуванні. Так, згідно зі ст. 126-1 КК України домашнє насилля – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насилля щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [3]. Як бачимо дана диспозиція є блакетною, тому звертатись до Закону все одно доведеться. Саме тому відмова від визначення «домашнього насильства» наданого у ньому є цілковито невиправданою.

Форми домашнього насильства відповідно до КК України відрізняються від форм наведених у Законі, оскільки відокремлюють сексуальне насильство. Так формами домашнього насильства є: фізичне, економічне та психологічне.

Фізичне насилля – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру. На нашу думку, необхідно погодитися з позицією А. К. Виноградова, що конкретизація дій при окресленні сутності фізичного насилля є вкрай позитивним кроком [4, с. 52].

Економічне насилля – це форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [2].

Прояви економічного насильства: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного і психологічного благополуччя; повна відповідальність за витрачені гроші («все до

копійки»), відбирання всіх зароблених грошей; заборона працювати члену сім'ї, незважаючи на його бажання; змушуючи члена сім'ї виконувати важку, пошкодження особистого майна; примусове жебракування і т.д. [5, с. 8–9].

Психологічне насилля – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [2].

Особливу увагу ми б хотіли зосередити саме на проявах психологічного насилля. Оскільки саме воно, як правило, носить довготривалий, систематичний характер. А особи, постраждалі від такого насильства, можуть мати серйозні розлади психіки, що здатні призводити до фізичних хвороб, посттравматичного стресу, самогубства.

Проявами психологічного домашнього насилля є:

1) відсутність поваги до особи. Кожна особа прожується, живе та розвивається під дією різних життєвих обставин. Кожна людина формує свій власний світогляд, переконання. Кожна людина є вільною у виборі життєвих орієнтирів, місця роботи, репродуктивній сфері тощо. Кривдник завжди вважає, що існує лише його думка. Він буде доводити свою правоту всіма можливими методами. Крім того, його доводи завжди супроводжуватимуться приниженням іншої особи, знуцанням над її ідеалами та принципами. Якщо є жертва домашнього насилля стане опиратися насильницькому нав'язуванню «чужої» ідеології, то її обов'язково очікуватиме «покарання». Воно не обов'язково має бути фізичним. Ним може стати словесні образи, нецензурна лайка, повне ігнорування тощо. Крім того, кривдник може використовувати фрази-команди («Мовчи», «Тихо»). Особа, яка страждає від психологічного насилля постійно оточена критикою та насмішками;

2) нав'язування допомоги про яку ви не просили. Кривдник одержимий своєю обізнаністю та компетентністю абсолютно у всіх питаннях. Одним з способів придушення волі особи, яка зазнає психологічного насилля, є менспелінг, тобто повчання поблажливим, заступницьким тоном жертви у тому, як виконувати певний вид діяльності, вважаючи її (свідомо або неусвідомлено) менш розумною лише тому, що вона жінка [6, с. 4]. Тому кривдник буде втручатися

у справі, які б наче не мають його обходити. Зокрема, під час приготування вечері може показувати як «правильно» нарізати їжу, як необхідно «правильно» розставляти та мити посуд. Безперечно, такий приклад не видається насиллям. Проте, ми переконані, що якщо буденне життя перенасичене правилами, які встановлені однією особою, без будь-якого обговорення і узгодження з іншими, все ж є прикладом психологічного насилля;

3) контроль. Контроль може виражатися у контролі пересування, постійних дзвінках, повідомленнях з вимогою розповісти про місце знаходження, свої плани, контролі за соціальними мережами. Якщо ж жертва не зможе або навіть не захоче відповісти на дзвінок чи повідомлення кривдника, то вірогідніше за все її очікуватиме «допит» і звинувачення у зраді і розпусній поведінці. Також контроль може виражатися у перевітках чистоти у квартирі, перевірці правильності прасування та прання речей. Кривдник може контролювати одяг жертви тощо;

4) цілковита «невинуватість» кривдника. Кривдник ніколи не визнає свою вину у ганебному ставленні, цькуванні, знуванні. Безперечно іноді від кривдника можна почути слова вибачення. Але й вони будуть супроводжуватися звинуваченнями, що саме жертва спричинила його роздратований стан, а як наслідок його неприпустиму поведінку. Однак, кривдники ніколи не є щирими. Крім того, відсутність вини є характерною не лише у відносинах з жертвою, а й з іншими людьми. Так, кривдник постійно акцентуватиме увагу, що всі його життєві невдачі – це результат дій інших осіб. Всі його вчинки апіорі є правильними та продуманими. Водночас як інші люди чинять легковажно, необдуманно, нерозумно;

5) загрозлива поведінка кривдника. Коли кривдник чимось обурений, розлючений (і не обов'язково на жертву), то він поводить себе загрозливо. Він може кричати, демонструвати свої кулаки, хапати та здавлювати зап'ястя, кидати речі, бити і ламати їх. Характерною ознакою кривдника є вираз «Не дратуй мене». Така поведінка притамана для кривдника, оскільки це егоцентрична, самозакохана особа. Як правило такі люди зазнавали знувань у дитинстві чи підлітковому віці. Саме тому існує необхідність компенсувати своє невдоволення. Кривдник може «реалізувати» свою лють лише за рахунок людей, що залежать від нього і постійно «роблять все не так»;

б) обмеження у контактах із близькими та друзями, у виборі кола спілкування. Кривдник постійно критикуватиме друзів жертви, її сім'ю. Обсяг спілкування з ними поступово

скорочуватиметься. Крім того, кривдник встановить абсолютно заборону на висвітлення ваших негараздів у стосунках. Адже, якщо жертва збирається жити з ним, будувати побут, то всі негаразди необхідно вирішувати вдома, за зачиненими дверима. Проте, жодної можливості реально обговорити проблеми у жертви так і не виникне. Поступово жертва втрачає можливість спілкування. Адже, по-перше, боїться, що кривдник дізнається про нього, по-друге, перестає довіряти будь-кому.

7) нав'язування почуття вини. Особа, постраждала від психологічного насильства починає відчувати свою провину абсолютно за все. Адже, саме вона не здатна зробити все «правильно». І здавалось би від неї вимагаються такі елементарні речі. Але вона вперто неспроможна їх виконати. Насправді «правильного» для кривдника ніколи не існує. Їжа завжди буде несмачна: сьогодні недостатнього солоня, а завтра надміру. І скільки б Ви не намагатиметесь виправитесь, відповідати очікуванням і вимогам, досягти бажаного результату все ж не вдасться;

8) наявність системи подвійних стандартів. Так, кривдник часто буде говорити, що для чоловіків і жінок є різні правила і норми. Жінки повинні постійно працювати: вдома, на роботі, доглядати за дітьми. Водночас завдання чоловіка – це лише заробляння грошей. Про будь-яку допомогу по господарству не може бути й мови. Більше того, у чоловіка має бути вільний час, який він проводитиме як його заманеться. А жінка, як уже наголошувалось, є обмеженою у спілкуванні;

9) лицемірство у присутності інших людей. Для оточуючих кривдник, як правило, достатньо добра людина, яка вкрай любляче ставиться до своєї дружини та дітей. На людях кривдник поводить себе стримано, доброзичливо, оточує повагою і компліментами, які миттєво зникають, коли присутність третіх осіб закінчується;

10) газлайтинг – одна з жорстких форм психічного насильства, за якого жінку можна довести до стану відчуження або психічних розладів у разі переконання її в психічній неадекватності. Вона перестає довіряти своєму психічному сприйняттю й щиро вірить в нездатність щось усвідомити, у власній обмеженості, нездоров'ї. Сформований таким чином комплекс неповноцінності робить жінку уразливою перед маніпулятивним впливом. Газлайтинг у комунікативній поведінці можемо виявити, коли на висловлену власну точку зору жінка отримує відповідь: «Що за нісенітниця ви говорите?!», «Що з вами відбувається?!», «Як збочено ви сприймаєте світ?!», «Ви дуже дивно

поводитесь!»), «Ви, мабуть, хвора, якщо нездатна висловлювати здорові судження?», «Ваша критика надумана!», «Ви неправі, бо ви – жінка!». Таким чином чоловік нейтралізує висловлену жінкою думку, позбавивши її права на існування. Отже, газлайтер відстоює власний спосіб життя, в який не вписуються думки, принципи, точка зору, висловлені опонентом [6, с. 19].

11) погроза відібрати дітей. Кривдник погрожує відібрати дітей, якщо особа, яка страждає від психологічного насильства, його покине;

12) примушення до самогубства, погроза вбивством.

Ознаки психологічного домашнього насильства:

1) Страхи, тривожність, постійне почуття небезпеки (завжди перебуває наготові), нерішучість, повна безініціативність та відчуття безпорадності.

2) Труднощі з концентрацією.

3) Наявність скарг психосоматичного характеру (є припущення, що, стрес є першопричиною виникнення психологічних проблем психосоматичних хворих, а вираженість особових властивостей (показники тривожності і т.п.) і емоційних порушень надають вплив на рівень психосоматичного здоров'я і відношення до своєї хвороби [7].

4) Депресія; нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо.

5) Надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів»,

«нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють почуття провини).

6) Втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття/прагнення самотності та ізоляваності.

7) Уникання погляду в очі.

8) Суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя.

9) Почуття провини, сорому за отримані фізичні ушкодження.

10) Звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати ситуацію, власне майбутнє, свої вчинки та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю.

11) Відкладання часу звернення за допомогою або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого на вияснення та зміну ситуації.

12) Зневіра в можливості змін у власному житті на краще, відсутність ініціативи, страх перед життям, втрата сенсу і інтересу до життя [5, с. 13].

13) Стокгольмський синдром.

Висновки. З огляду на викладене необхідно відмітити, що прийняття законодавчого акту, спрямованого на протидію та боротьбу з домашнім психологічним насиллям, а як наслідок і змін до КК України, є важливим кроком для реалізації принципу рівності громадян, незалежно від статі, та правового захисту жінок, які постраждали від домашнього насильства. Однак, суттєве значення для належної реалізації законодавчих приписів з одного боку має воля законодавця, а з іншого – бажання осіб, що зазнають домашнього насильства припинити його. Для втілення в життя останнього вкрай важливою є можливість держави забезпечити належну безпеку таким особам.

Література:

1. Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства / Л. М. Сукмановська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3. – С. 272–281.

2. Про запобігання і протидію домашньому насильству [Електронний ресурс] : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII; // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2018. – № 5. – Ст. 35. – Режим доступу до закону: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] від 05 квіт. 2001 р. №2341-III; ред. станом на 11 січ. 2019 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Режим доступу до кодексу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

4. Виноградова А. К. Поняття та види насильства в сім'ї в Україні / А. К. Виноградова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2016. – № 1. – С. 50–53.

5. Запобігання та протидія насильству [Текст] : методичні рекомендації / Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту. – Київ, 2018. – 86 с.

6. Білосорочка С. І. Соціально-психологічні детермінанти гендерних відносин у публічному управлінні / С. І. Білосорочка // Актуальні проблеми державного управління. . – 2018. – № 1. – С. 15–21.

7. Проноза К. В. Особливості психокорекції психосоматичних хворих середнього віку [Електронний ресурс] / К. В. Проноза. – Режим доступу:
http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/50.pdf